Gemeente Amsterdam

Mercatorpark

Cultuurhistorische verkenning
C 20-008 Amsterdam 2020

Inhoud

	Inleiding	**4**
1	**Samenvatting, aanwezige waarden en advies**	**5**
2	**Beleidskader**	**8**
3	**Historisch stedenbouwkundige analyse**	**9**
4	**Betekenisvolle bebouwing**	**27**
	Bronnen	**30**
	Colofon	**30**

Inleiding

Grond & Ontwikkeling heeft Monumenten en Archeologie (MenA) verzocht te adviseren over de bovengrondse cultuurhistorische waarden die bij het opstellen van een nieuw bestemmingsplan voor het plangebied Mercatorpark ten noorden van de Jan Evertsenstraat van belang zijn. Dit heeft geresulteerd in een beknopte uiteenzetting van de ontstaansgeschiedenis en een overzicht van de in het gebied aanwezige bovengrondse cultuurhistorische waarden. Voor de ondergrondse cultuurhistorische waarden verwijzen we naar het Archeologisch Bureauonderzoek van MenA.
Bij cultuurhistorische waarden gaat het over sporen, objecten, patronen en structuren die zichtbaar of niet zichtbaar onderdeel uitmaken van onze leefomgeving en een beeld geven van een historische situatie of ontwikkeling. In veel gevallen bepalen deze cultuurhistorische waarden de identiteit van een plek of gebied en bieden ze aanknopingspunten voor toekomstige ontwikkelingen. Het is meestal niet nodig alle cultuurhistorische elementen aan te wijzen als beschermd monument of gezicht. Het is wel van belang dat cultuurhistorische waarden worden betrokken in de planvorming en worden meegewogen in de besluitvorming over de inrichting van een gebied.

Afbeelding: Begrenzing van het te onderzoeken gebied. Bron: City Data Amsterdam, luchtfoto 2019.

1 Samenvatting, aanwezige waarden en advies

1.1 Samenvatting

Het plangebied Mercatorpark ligt in de vroegere gemeente Sloten, in de voormalige Sloter Binnenpolder waarvan de ontginning in de 11de of 12de eeuw startte. De gronden waren oorspronkelijk in gebruik als veengebied met boerderijen van elkaar gescheiden door middel van perceleringssloten. In 1921 werd de gemeente Sloten door Amsterdam geannexeerd. Ongeveer een decennium later werden de Sloter Binnenpolder en andere polders ten westen van de stad voor de ontwikkeling van de Westelijke Tuinsteden bestemd in het Algemeen Uitbreidingsplan voor Amsterdam (AUP) uit 1935.
Het terrein ten oosten van de ringweg A10, aan de noordkant begrensd door de Jan van Galenstraat, aan de zuidkant door de Jan Evertsenstraat en aan de oostkant door de Orteliuskade, werd in het AUP als onderdeel van het Rembrandtpark bestemd, met aan de westkant twee hoogbouwelementen. In 1939, toen de locatie nog aan de rand van de stad lag, werd er echter een zwembad aangelegd. In de uitwerking van de latere plannen is het terrein mede daarom voor openbare voorzieningen bestemd. In de loop van de tijd zijn dus in het gebied een nijverheidsschool, een reumacentrum, een lagere technische school, de stadsdeelwerf en een speelterrein naast het zwembad aangelegd. Rond het jaar 2000 werd de nijverheidsschool gesloopt om plaats te maken voor de Screeningsbalie Bijzondere doelgroepen van de gemeente Amsterdam. Het zwembad is al twee keer ingrijpend gerenoveerd, een keer in de jaren '70 en nogmaals in 2002-2006.
Het resultaat is een gebied dat een belangrijk deel van haar identiteit aan de AUP-bouwperiode dankt, maar dat volledig met voorzieningen bebouwd werd vanwege de centrale ligging tussen de oude en de nieuwe stad en door de eerdere aanleg van het zwembad. Het groen in het plangebied verbindt de verschillende gebouwen met elkaar terwijl het groen langs de infrastructuur het plangebied met de aangrenzende buurten verbindt. De bredere groenstrook langs de Jan van Evertsenstraat verbindt het stadscentrum met de nieuwe Westelijke Tuinsteden. Van het oorspronkelijke polderlandschap is niets overgebleven.

1.2 Aanwezige waarden en advies

De adviezen zijn uitgesplist naar de verschillende aanwezige waarden die voor het plangebied gelden.

<u>Sloopvergunning</u>
Het verdient aanbeveling om voor de betekenisvolle bebouwing die met een orde 1 of 2 gewaardeerd is, een sloopvergunningsstelsel op te nemen waarbij een bepaling van zodanige strekking wordt opgenomen dat een nadere cultuurhistorische afweging gemaakt moet worden.
De achtergrond hiervan is dat sinds 1 april 2012 voor de activiteit slopen alleen nog een meldingsplicht bestaat en geen samenloopregeling bestaat tussen de melding en de omgevingsvergunning. Dit is wel het geval indien een sloopregeling wordt opgenomen in het bestemmingsplan. Aangezien bij de orde 1

en 2 panden het ruimtelijke beeld/stads- en straatbeeld in het geding is, ligt hier de ruimtelijke relevantie en relatie met het bestemmingsplan.

Voormalige LTS Patrimonium

In het plangebied bevindt zich het voormalige LTS Patrimonium van architect J.B. Ingwersen. Het schoolcomplex bestaat uit een hoofdvolume met drie, parallel geschakelde, rechthoekige volumes van verschillende grootte en hoogte. Los daarvan liggen aan de noordzijde van de school twee gymlokalen en een directeurswoning, ook door architect Ingwersen ontworpen. De school met gymzalen en directeurswoning vormen een cultuurhistorisch waardevol ensemble dat, samen met het reumacentrum, deel uitmaakt van een stedenbouwkundige eenheid aan de Jan van Breemenstraat dat aan de historische gelaagdheid van de locatie bijdraagt. Het schoolgebouw heeft daarenboven een duidelijke stedenbouwkundige werking omdat de ingang ervan vormgegeven is als beëindiging van de Jan van Breemenstraat.
Het verdient aanbeveling om in het bijzonder het hoofdgebouw en de gymzalen (orde 1) met hun architectonische detaillering en stedenbouwkundige betekenis te behouden in de herontwikkeling van de locatie. De directeurswoning (orde 2) maakt deel uit van het cultuurhistorisch waardevol ensemble met karakteristieke architectuur. MenA heeft daarom de voorkeur voor het behouden van deze woning (zie ook hierboven). Als sloop overwogen wordt, moet dit zorgvuldig onderbouwd worden.

Zwembad

Het zwembad bevindt zich op dezelfde locatie sinds 1939 hoewel het twee keer grondig gerenoveerd is, één keer in de jaren 70 en opnieuw in 2002-2006. De aanwezigheid van deze maatschappelijke voorziening in het plangebied heeft daarom cultuurhistorische betekenis. Het huidige gebouw is tevens spectaculair vormgegeven met een groenbekleding en is een icoon geworden in de wijk. Een vroeg voorbeeld van een duurzame en ecologische oplossing voor een openbaar gebouw. Het verdient aanbeveling om deze functie plus bijbehorend gebouw te behouden in de herontwikkeling van de locatie.

Stedenbouwkundige opzet

Het Mercatorpark-gebied ligt in de transitiezone tussen de oude stad met gesloten bouwblokken en de nieuwe wijken met een open verkaveling. Hier zijn de verschillende voorzieningen al in een voor het AUP kenmerkende open opzet georganiseerd. Het verdient aanbeveling om deze open opzet te behouden in de herontwikkeling van de locatie en nieuwe bouwmassa's op een zorgvuldige manier aan te sluiten bij de cultuurhistorisch waardevolle bebouwing (voormalige LTS Patrimonium en zwembad).
In de oorspronkelijke planvorming maakte Mercatorpark deel uit van het Rembrandtpark. Later is dit veld bebouwd met openbare voorzieningen in een open verkaveling, waarbij een verbinding werd gelegd tussen de Jan Evertsenstraat en de Jan van Galenstraat. In deze verbinding is een samenhang aanwezig met het Rembrandtpark, omdat de brug tegenover de ingang van het park ligt. Het verdient aanbeveling die samenhang in de gebiedsontwikkeling van het Mercatorpark te betrekken, ook in de vormgeving van beide zijden van de Jan Everstenstraat.

Samenhang tussen stedenbouwkundige opzet en groenstructuur (AUP)

In de naoorlogse Westelijke Tuinsteden werd het groen voor het eerst als gelijkwaardig stedenbouwkundig element gezien. Groen werd niet alleen gebruikt om de relatie tussen bebouwing en

het omringende parklandschap te waarborgen, maar ook die tussen bebouwde en onbebouwde ruimtes binnen het stedelijke weefsel.
In het Mercatorpark-gebied liggen de bredere groenstroken langs de A10, de Jan van Galenstraat, de Orteliuskade en de Jan Evertsenstraat. De Jan Evertsenstraat heeft verder een asymmetrisch profiel, waarbij de rijbanen alleen aan de noordelijke kant gescheiden zijn van de bebouwing door middel van een plantsoen/groenstrook met sloot. Het verdient aanbeveling om de groenstroken langs de infrastructuur als zodanig te bestemmen en het cultuurhistorisch waardevolle profiel van de Jan Evertsenstraat, inclusief plantsoen en sloot, in het bestemmingsplan te verankeren.
De bestaande met bomen beplante voorpleintjes (voor het stadskantoor van Dienst Werk en Inkomen en voor het zwembad), de rijen bomen langs de straten en de bomengroepen die het zwembad omringen zijn al voor de vernieuwing van het gebied in de jaren 2000 aanwezig en zijn van structurerend belang. MenA adviseert deze bomengroepen als betekenisvol element in de gebiedsontwikkeling te benutten.

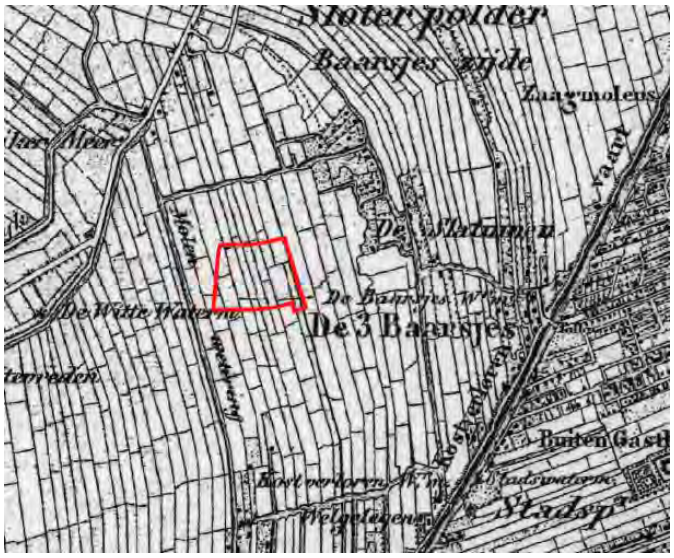
2 Beleidskader

Naar aanleiding van de Modernisering van de Monumentenwet en de wijziging van artikel 3.1.6 van het Besluit ruimtelijke ordening (Bro, d.d.17 juni 2011, staatsblad 5 juli 2011, nr 339) dient per 1 januari 2012 bij het maken van bestemmingsplannen een beschrijving te worden opgenomen "van de wijze waarop met de in het gebied aanwezige cultuurhistorische waarden en in de grond aanwezige of te verwachten monumenten rekening is gehouden".
In de toelichting van de Bro staat dat dit betekent dat gemeenten een analyse moeten verrichten van de cultuurhistorische waarden en daar conclusies aan verbinden die in een bestemmingsplan verankerd worden. Dit vermindert de noodzaak tot het aanwijzen van nieuwe beschermde monumenten omdat aan het belang van de cultuurhistorie dan waarde wordt toegekend via het proces van de ruimtelijke ordening.
Voor Amsterdam komt het verankeren van de cultuurhistorie in het proces van ruimtelijke ordening ook aan bod in de Beleidsnota 'Ruimte voor Geschiedenis' (vastgesteld 13 april 2005) en 'Spiegel van de Stad, visie op het erfgoed van Amsterdam' (vastgesteld 14 november 2011) en in 'Erfgoed voor de stad, agenda voor het erfgoed in een groeiend Amsterdam'(vastgesteld 5 juli 2016).
De Informatiekaart Landschap en Cultuurhistorie van de provincie Noord-Holland is een geografische uitwerking van de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie (vastgesteld op 10 april 2018). De kaart geeft in zijn algemeenheid informatie over landschapstypen, aardkundige waarden, cultuurhistorische objecten/monumenten, archeologische verwachtingen en structuurdragers als militaire structuren en historische dijken. Deze informatiekaart is voor wat betreft bovengrondse cultuurhistorische waarden vooral gericht op gemeente overschrijdende zaken. Het is daarom niet gericht op de specifiek Amsterdamse waarden, en het geeft daar dan ook geen beeld van.

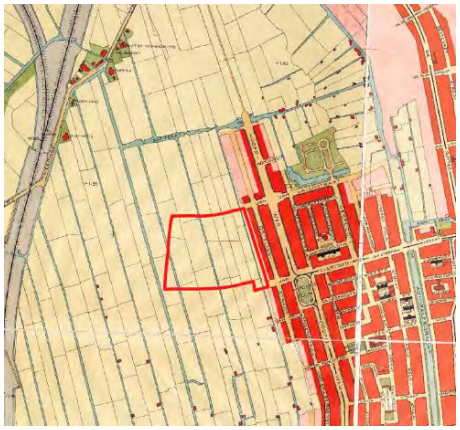
3 Historisch stedenbouwkundige analyse

Ontstaansgeschiedenis

Het plangebied Mercatorpark ligt in de vroegere gemeente Sloten, in de voormalige Sloter Binnenpolder waarvan de ontginning in de 11de of 12de eeuw startte. Deze polder behoorde tot in de 19de eeuw tot de ambachtsheerlijkheid Sloten, die uit vier 'bannen' (rechtsgebieden) bestond: Sloten, Sloterdijk, Osdorp en de Vrije Geer. De gronden waren oorspronkelijk in gebruik als veengebied waar boerderijen, van elkaar gescheiden door middel van perceleringssloten, verrezen. Om het waterniveau op peil te houden werden in de 15de en 16de eeuw kades en dijken met molen aangelegd die voor de afwatering zorgden. In 1848 werden de vier bannen zelfstandige gemeenten en in 1921 gingen de vier gemeenten op in de gemeente Amsterdam. In het Algemeen Uitbreidingsplan voor Amsterdam (AUP) uit 1935 werden de Sloter Binnenpolder en andere polders ten westen van de stad bestemd voor de ontwikkeling van de Westelijke Tuinsteden.

Afbeelding: Het plangebied (rood omlijnd) in de Sloter Binnenpolder op de Topografisch Militaire Kaart uit 1854. Bron: *Archeologisch bureauonderzoek Plangebied Mercatorpark Stadsdeel West*, MenA Amsterdam 2012.

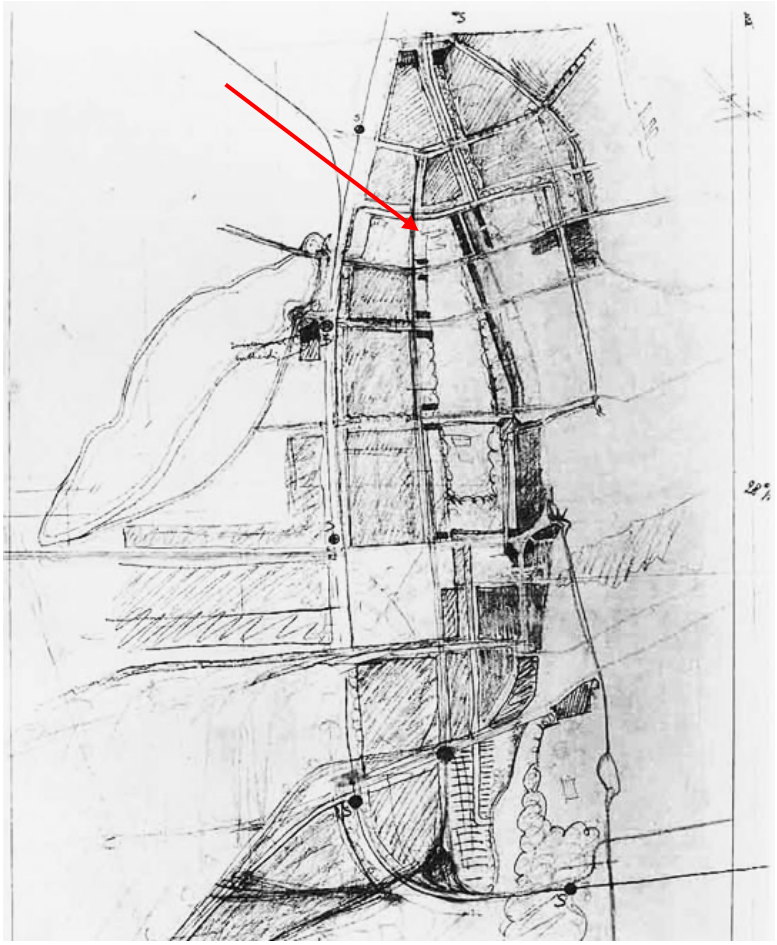

Afbeelding: Het plangebied (rood omlijnd) in de Sloter Binnenpolder op een kaart van Publieke Werken uit 1929. Bron: *Archeologisch bureauonderzoek Plangebied Mercatorpark Stadsdeel West*, MenA Amsterdam 2012.

Plan West, 1929-1930

Het plangebied hoort tegenwoordig formeel bij de wijk De Baarsjes, maar bevindt zich, evenals Bos en Lommer, in het tussengebied tussen de Ring '20-'40 en de Westelijke Tuinsteden. Het plangebied is begrensd door de Jan Evertsenstraat, de verhoogde Einsteinweg (de A10), de Jan van Galenstraat en de Orteliuskade en vormt, samen met de Overtoomse Veld en de Westlandgracht, de schakel tussen de oude en de nieuwe stad.

De hoofdstructuur van Overtoomse Veld en Westlandgracht werd al in 1929 in het Plan West getekend. Dit plan voor het westelijke grondgebied van de gemeente was een van de eerste plannen die door de net opgerichte afdeling Stadsontwikkeling opgesteld werd. Het doel van de afdeling was om aan de bouwactiviteiten in het gebied vorm te kunnen geven. In het plan werd het westelijke grondgebied van de gemeente door een orthogonaal grid van hoofdwegen ingekaderd, waarmee een aantal bouwvelden over de oude polderverkaveling heen ontstonden. Het plangebied, tussen de Overtoomse Veld en het ten noorden daarvan gelegen Bos en Lommer, werd door Cornelis van Eesteren als onderdeel van het Rembrandtpark ingetekend, zoals op onderstaande schets is te zien.

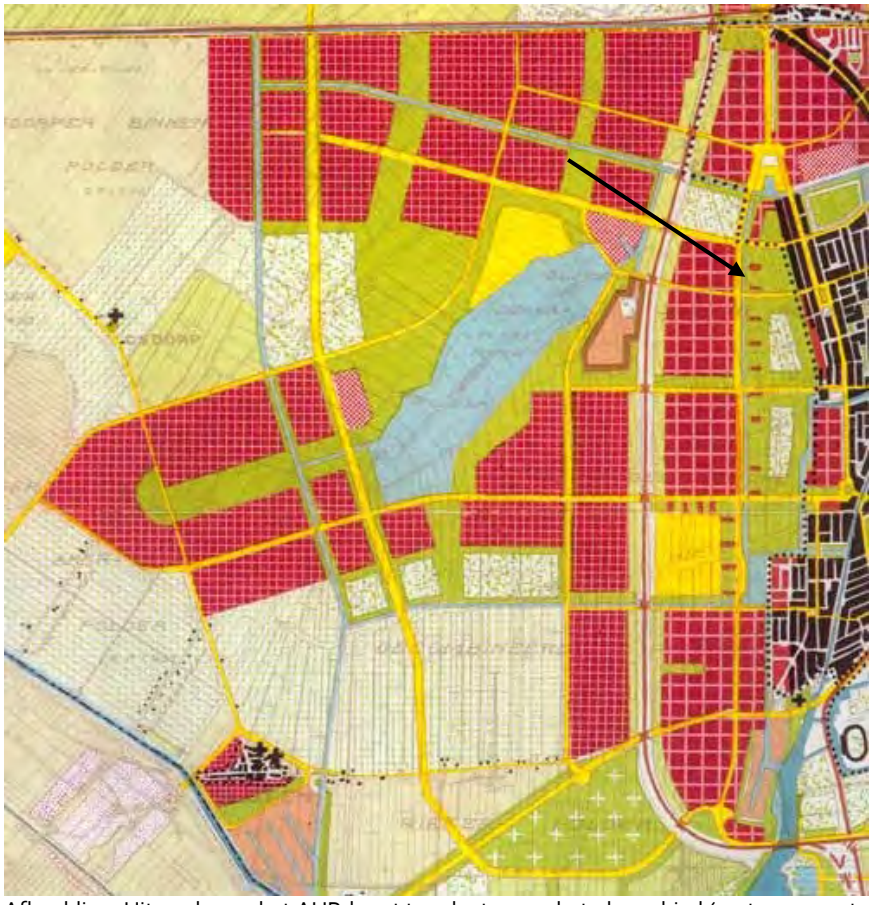
Afbeelding: schets voor Amsterdam-West van C. van Eesteren, juli-augustus 1929.
Het plangebied is met een rode pijl aangegeven. Bron: EFL-stichting.

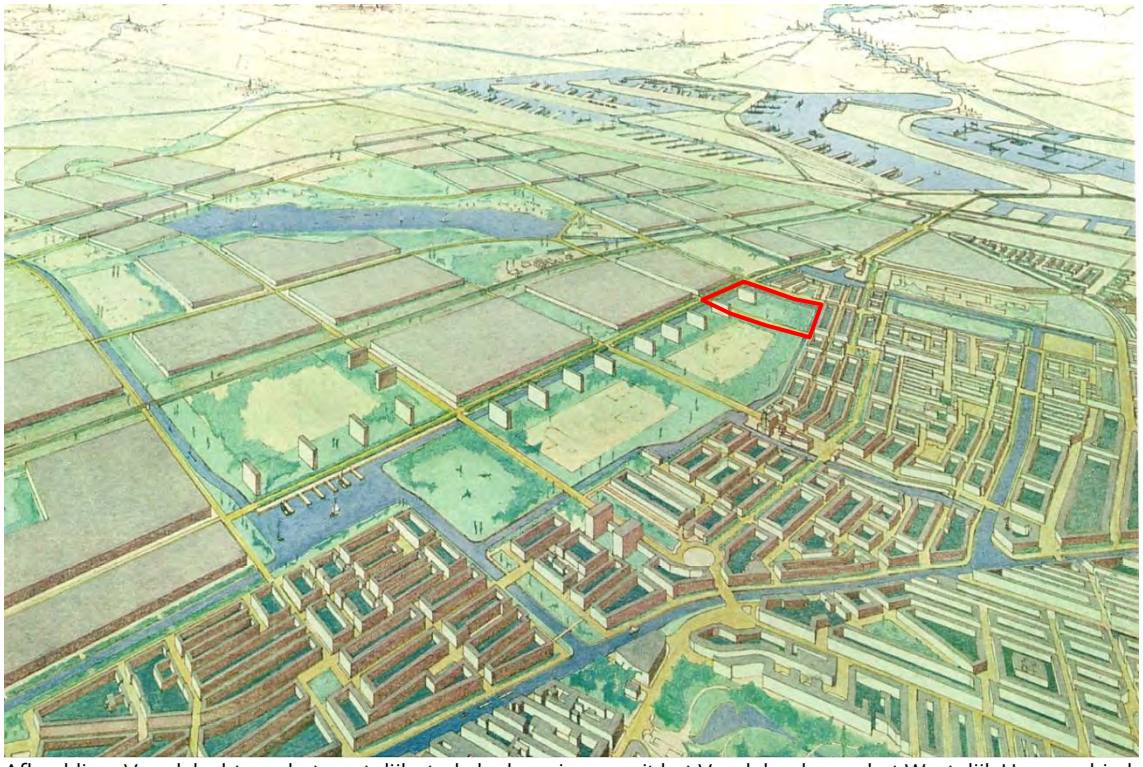
Afbeelding: Plan West Amsterdam, januari 1930. Het plangebied is met een rode pijl aangegeven. Bron: EFL-stichting.

Algemeen Uitbreidingsplan Amsterdam, 1935

Plan West werd in het in 1935 vastgestelde Algemeen Uitbreidingsplan Amsterdam (AUP) opgenomen. Het AUP volgde de moderne stedenbouwkundige ideeën van die tijd, waarin gebruik werd gemaakt van gedetailleerd sociaalwetenschappelijk onderzoek en bevolkingsgroeiprognoses om de vier hoofdfuncties wonen, werken, recreatie en verkeer in relatie tot elkaar in de ruimte te ordenen. De stad kreeg hierin een vingervormig bebouwd gebied, van het midden tot de rand, waartussen de groene zones waren gepland. De stedenbouwkundige structuur van de Westelijke Tuinsteden is het resultaat van het samenspel tussen de infrastructuur, de bebouwing en het water- en groenstructuur: de Sloterplas en het Sloterpark vormen de groene kern van het nieuwe stadsdeel, terwijl het Rembrandtpark en de imposante Westlandgracht, op de overgang van oud naar nieuw, de stedenbouwkundige ontwikkeling van de wijken binnen de ringspoorbaan afronden. Rembrandtpark was noord-zuid gepland en kreeg een vrij grote omvang, omdat in aangrenzende vooroorlogse wijken weinig parkgroen aanwezig was.
In het AUP werd het plangebied ook als park bestemd, als onderdeel van het toekomstige Rembrandtpark. In het plan markeert hoogbouw de hoofdlijnen van de infrastructuur en ook aan de westrand van het Rembrandtpark, langs de Einsteinweg, was hoogbouw gepland. In het plangebied (het toekomstige Mercatorpark) waren twee van deze hoogbouwelementen gepland, zoals hieronder te zien is.

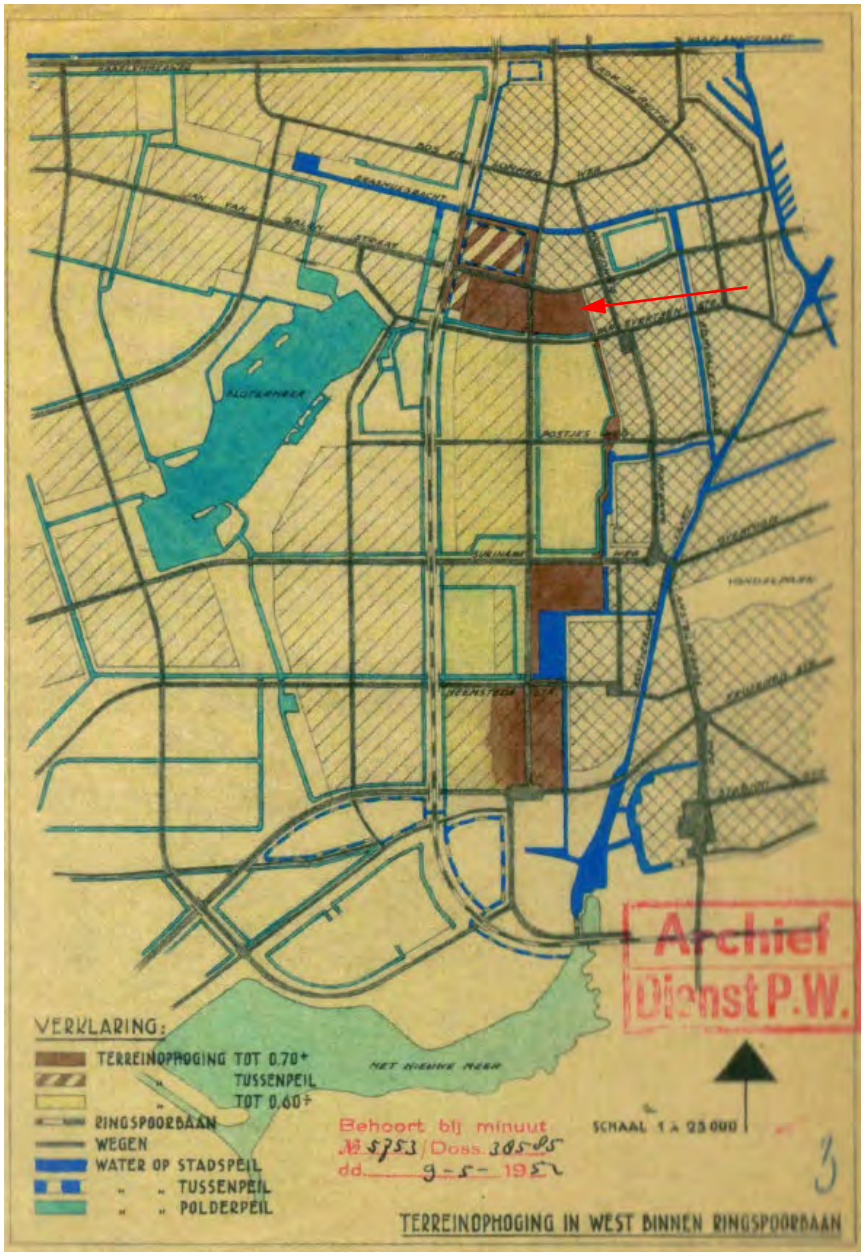
Afbeelding: Uitsnede van het AUP-kaart ter plaatse van het plangebied (met een zwarte pijl aangegeven).

Afbeelding: Vogelvlucht van het westelijk stadsdeel, gezien vanuit het Vondelpark naar het Westelijk Havengebied en het Noordzeekanaal. Het plangebied is met een rode lijn aangegeven. Bron: AUP, 1934-1935.

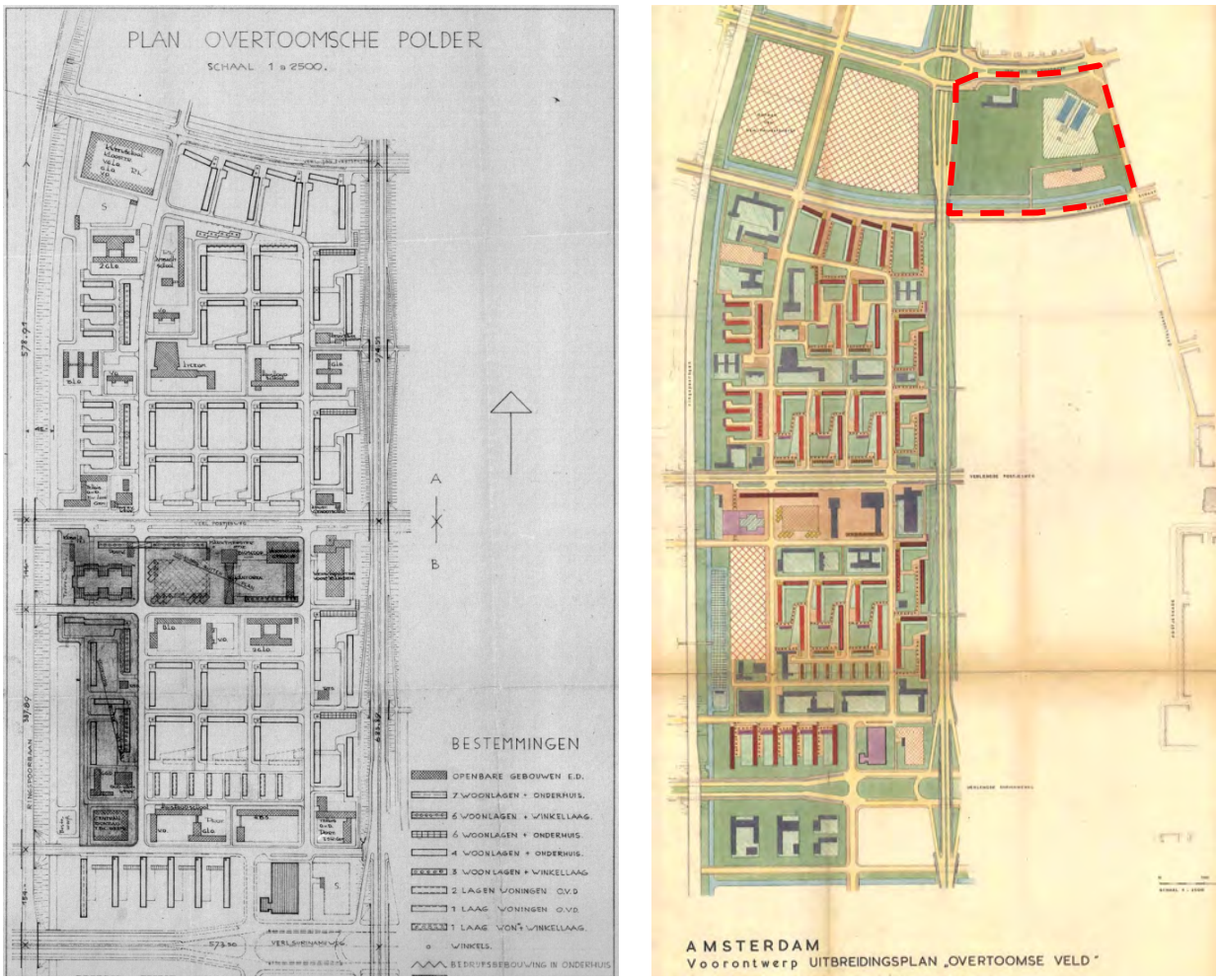
Plannen rond 1950, ter uitvoering van het AUP

Na de oorlog werd het AUP op delen herzien en uitgevoerd. In februari 1950 werd besloten om de gronden buiten de ringspoorbaan, inclusief de waterwegen, niet op boezempeil maar op polderpeil op te hogen. Dit vanwege de hoge zandprijzen en vermoedelijk ook door tijdgebrek. Om het peilverschil met Oud-West te overbruggen werd voorgesteld om de gronden binnen de ringspoorbaan deels op boezempeil op te hogen en zo ook het huidige Mercatorpark-gebied en de Westlandgracht, de twee koppen van het geplande nieuwe park. De rest van de grond die voor het park bestemd was, bleef echter op polderpeil. In 1953 werd het voorstel voor de grondophoging door de Raad goedgekeurd. Ook de geplande 'normale stadsweg voor gemengd verkeer' werd verhoogd en doorontwikkeld tot een kruisingsvrije autoringweg, de huidige A10. De Jan van Galenstraat en de Jan Evertsenstraat verbinden samen met de andere oostwestgeoriënteerde hoofdwegen de oude stad met de nieuwe AUP-wijken.

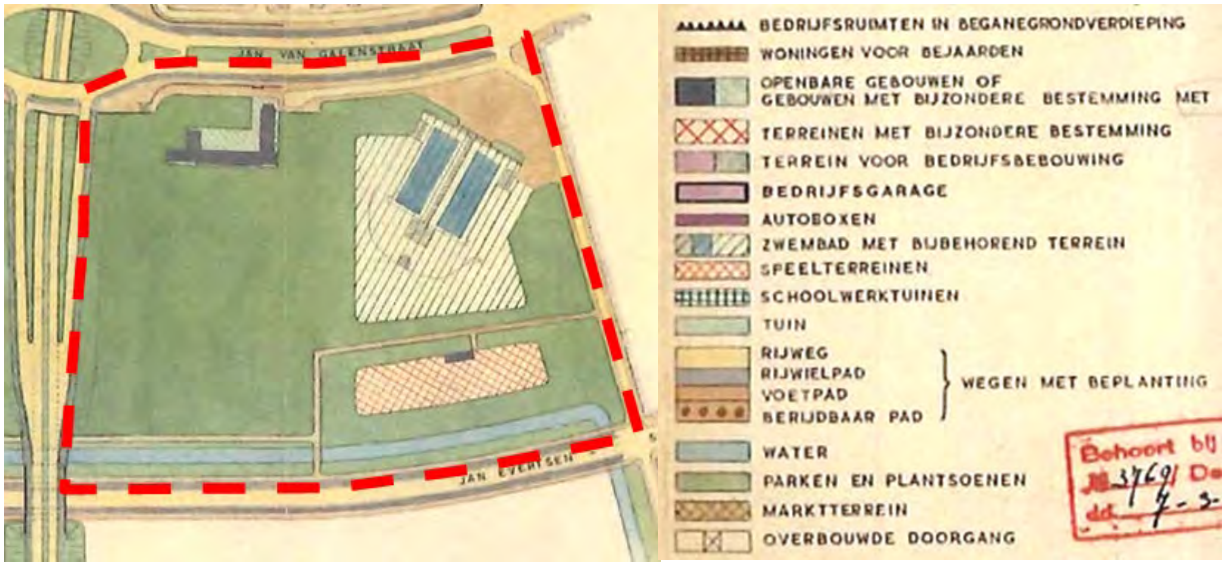

Afbeelding: Voorstel voor de terreinophoging in West binnen de ringspoorbaan op stads- of boezempeil (in bruin), tussenpeil (bruin/wit gestreept) en polderpeil (geel), 1952. Het plangebied is met een rode pijl aangegeven. Bron: *De Nieuwe Grachten Gordel*, 2017.

Het eerste stedenbouwkundig ontwerp voor Overtoomse Veld, het *Plan Overtoomsche Polder* van juli 1954, betreft alleen de woonvelden ten westen van de ringweg. De Spoorweg, de Lelylaan, de Jan Evertsenstraat en de Einsteinweg (de ringweg A10) vormen de plangrenzen. De centrale ligging van Overtoomse Veld tussen de oude en nieuwe stad, in de nabijheid van de ringweg en de trein- en metrolijn, maakt het gebied echter aantrekkelijk voor bedrijven en openbare gebouwen en voorzieningen. In het volgende *Voorontwerp Uitbreidingsplan 'Overtoomse Veld'*, in 1955 gereed, vormt het tracé van de nieuwe Jan van Galenstraat de nieuwe plangrens en wordt bovendien veel plek ingeruimd voor bijzondere, wijkoverstijgende voorzieningen. Ook de noordelijke kop van het latere Rembrandtpark ten oosten van de Einsteinweg (het studieobject van deze cultuurhistorische verkenning) werd aan het plangebied toegevoegd en voor 'openbare gebouwen of gebouwen met bijzondere bestemming (met erf)', 'speelterreinen', 'zwembad met bijbehorend terrein', 'parken en plantsoenen', 'wegen met beplanting' en 'water' bestemd (zie onderstaande afbeeldingen). Ten westen van dit terrein werd de grond voor 'bijzondere bestemmingen' gereserveerd. Pas later, in de jaren '60, zou er een plan voor het Rembrandtpark gemaakt worden, vanwege de hoeveelheid tuinders die zich daar nog bevond. De bestemming bleef hetzelfde als in het AUP: park met incidentele hoogbouw.

Afbeelding links: Dienst Publieke Werken, afdeling Stadsontwikkeling, plan Overtoomsche Polder, 27 juli 1954; Afbeelding rechts: Voorontwerp Uitbreidingsplan 'Overtoomse Veld', februari 1955; Het plangebied is met een rode stippenlijn indicatief aangegeven. Bron: *De Nieuwe Grachten Gordel*, 2017.

Afbeelding: Uitsnede van het Voorontwerp Uitbreidingsplan 'Overtoomse Veld' (1955) ter plaatse van het plangebied. Het plangebied is met een rode stippenlijn indicatief aangegeven. Bron: *De Nieuwe Grachten Gordel*, 2017.

Afbeelding: Voorontwerp Uitbreidingsplan 'Overtoomse Veld', met aanduiding van de voorzieningen in de wijk, 1955. Het plangebied is met een rode stippenlijn indicatief aangegeven. Bron: *De Nieuwe Grachten Gordel*, 2017.

In het hetzelfde jaar, 1955, verscheen een versie van het *Voorontwerp Uitbreidingsplan 'Overtoomse Veld'* met aanduiding van de voorzieningen in de wijk. Deze bewerking kwam in 1956 te vervallen maar de voorzieningen die voor Mercatorpark gepland waren, bleven bestaan hoewel op een andere manier in het gebied georganiseerd: het zwembad, een vakschool voor vrouwen- en kinderkleding (in de loop van het

planproces een nijverheidsschool geworden) en een 'Rheuma bestrijdingscentrum'. Ten westen van het Mercatorpark werden een ziekenhuis (het Sint Lucas Andreas ziekenhuis) en een busgarage GVB gepland.

Jan van Galenbad en Vakschool voor dames- en kinderkleding 'Prinses Irene', jaren '40-'50
Fotografisch bewijs laat zien dat zowel het zwembad als de vakschool voor dames- en kinderkleding al gebouwd waren tijdens de planvorming voor het Mercatorpark-gebied. Het zwembad werd in 1939-1941 gebouwd terwijl de school in december 1956 open ging. De richting van het zwembad had waarschijnlijk te maken met het zicht op het lager gelegen omliggende polderlandschap ten zuidwesten daarvan. Ten opzichte van de foto's (zie hieronder) werd in het Voorontwerp Uitbreidingsplan 'Overtoomse Veld' uit 1955 het zwembadterrein vergroot en orthogonaal getekend zodat het binnen de AUP-opzet zou passen. Het oorspronkelijk T-vormige zwembadgebouw had twee bouwlagen en was met een plat dak afgewerkt. Dit modernistische gebouw maakte verder gebruik van zijn vorm om twee aparte vleugels, ieder met een apart openluchtzwembad, te creëren: één voor mannen en één voor vrouwen. De hoofdentree was georiënteerd op de kruising Jan van Galenstraat - Orteliuskade en daarvan gescheiden door middel van een royaal beboomd voorplein. Het plein was het ruimtelijke resultaat van de atypische diagonale ligging van het gebouw ten opzichte van de twee straten. De vakschool was in een traditionelere stijl gebouwd, met bakstenen wanden en een schuine kap.

Afbeelding: Luchtfoto van het Jan van Galenbad, Jan van Galenstraat 315, gezien in noordelijke richting, 2 augustus 1954. Bron: SAA/ Aviodrome Luchtfotografie, A04139000492.

Luchtfoto van het openluchtzwembad het Jan van Galenbad, Jan van Galenstraat 315, gezien in westelijke richting. Hier is de T-vorm van het gebouw goed zichtbaar. Bron: SAA/ Aviodrome Luchtfotografie, A04139000491.

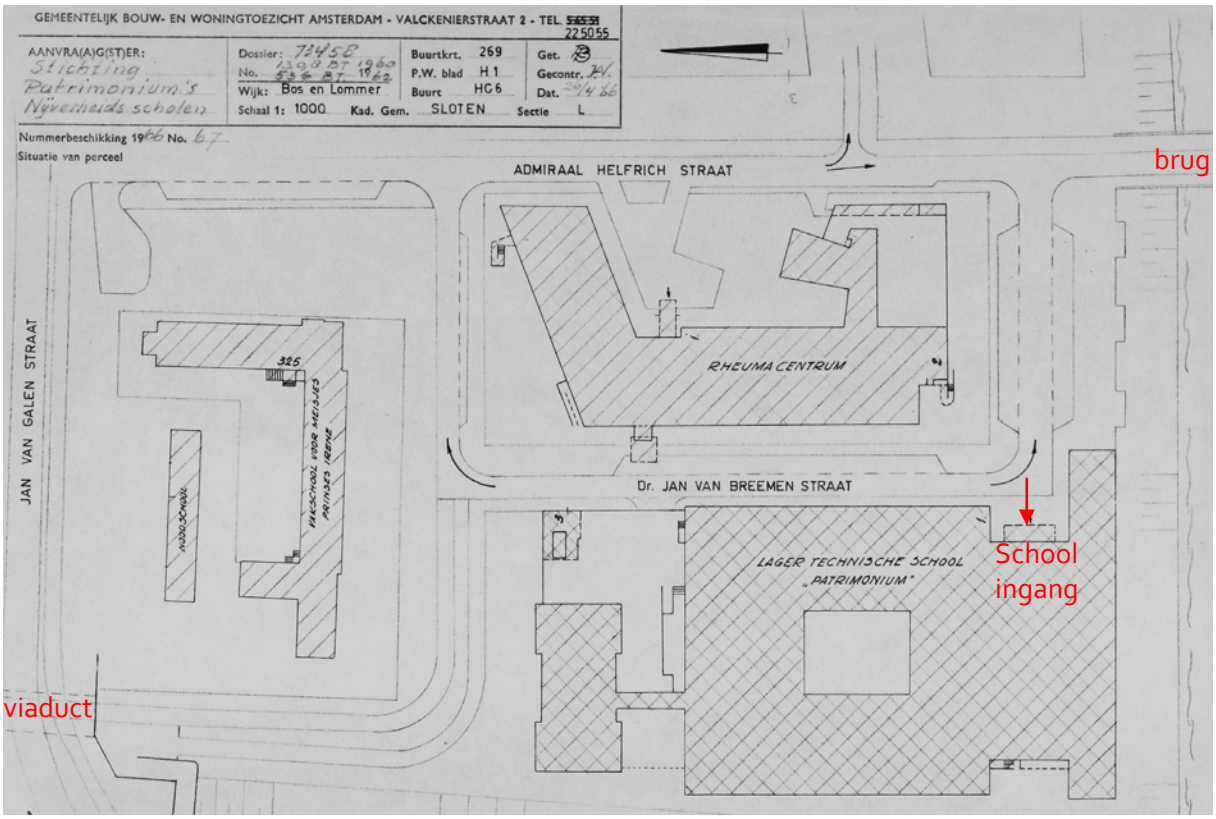
Afbeeldingen: Openluchtzwembad Jan van Galenbad ter hoogte van de Orteliuskade, 5 juni 1967. Bron: SAA, OSIM00007005941, OSIM00007005942 en 010122006621.

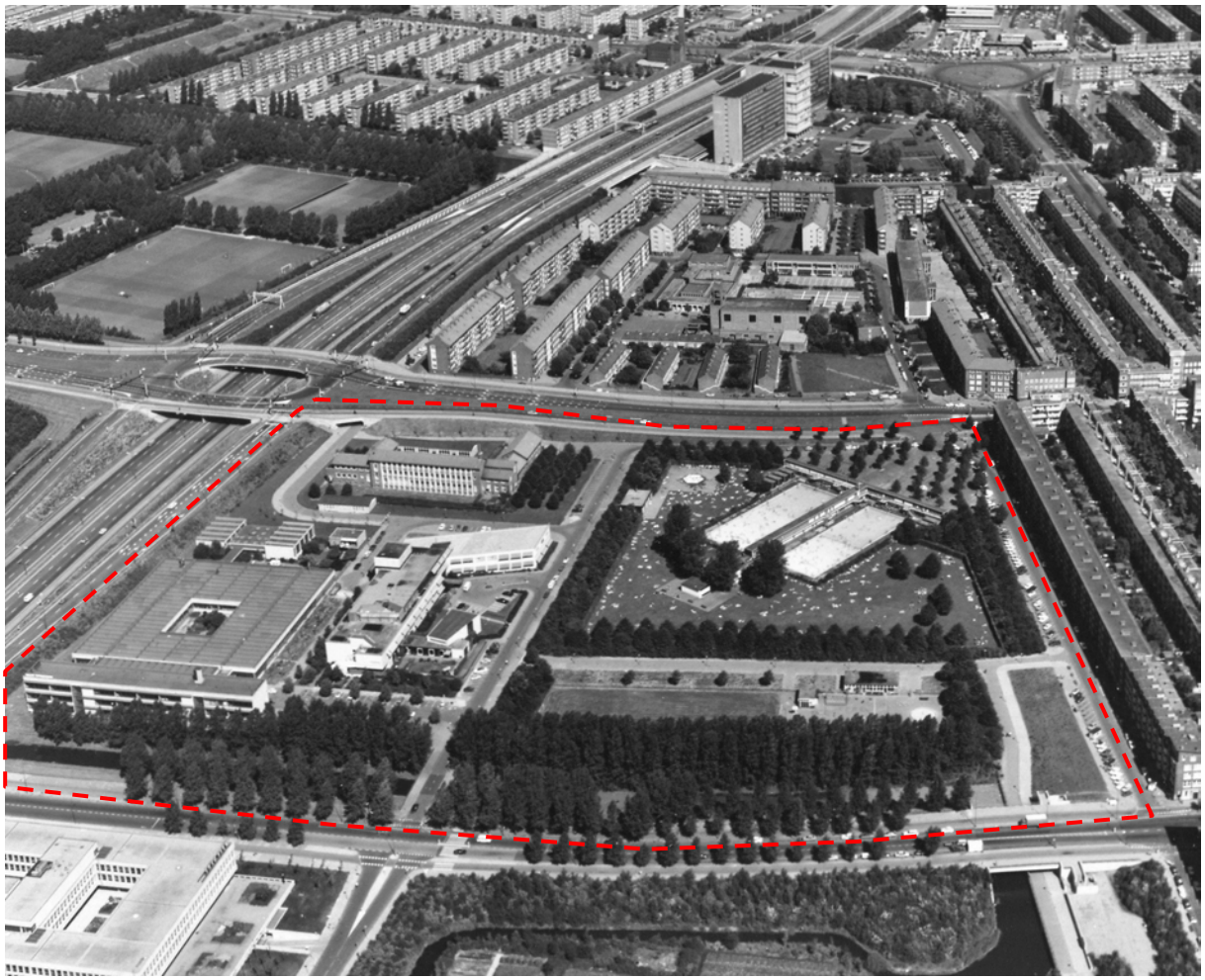
Afbeelding: Jan van Galenstraat 325, Vakschool voor dames- en kinderkleding 'Prinses Irene' (Vak- en Huishoudschool; geopend 17-12-1956), foto: mei 1956. Bron, SAA, 010009019339.

Cluster van openbare voorzieningen, jaren '60-'70

In de loop van de jaren '60-'70 werd het Mercatorpark-gebied volledig met voorzieningen bebouwd: naast het zwembad en de nijverheidsschool werden het geplande reumacentrum en speelterrein gerealiseerd, alsook de Stadsdeelwerf en een tweede school. Ook de stedenbouwkundige structuur van het gebied werd in de loop van de jaren '60-'70 verder gedefinieerd. Als kader voor de invulling van de bouwvelden ontwierp de afdeling Stadsontwikkeling een orthogonaal raster van hoofdverkeerswegen en de grotere instellingen in de Overtoomse-Veld kwamen tussen de Jan Evertsenstraat en de Jan van Galenstraat te liggen, zoals eerder benoemd. Het Mercatorpark-gebied ligt in de transitiezone tussen de oude stad met gesloten bouwblokken en de nieuwe wijken met een open verkaveling. Hier zijn de verschillende voorzieningen in een voor het AUP kenmerkende open opzet georganiseerd. De weg met brug die in het Voorontwerp Uitbreidingsplan 'Overtoomse Veld' (1955) al te zien is, de Admiraal Helfrichstraat, werd later dwars door het gebied getrokken zodat er een verbinding over het veld ontstond tussen de Jan Evertsenstraat en de Jan van Galenstraat. Deze weg scheidt het plangebied feitelijk in twee delen: een deel met de twee scholen en het reumacentrum en een groener deel met het zwembad, de stadsdeel werf en een speelterrein. Verder ligt de brug in de verlenging van de noordelijke ingang van het Rembrandtpark en zorgt zo voor een mooie aansluiting met dit recreatiegebied.
De tweede school die in het gebied is gekomen, de grote 2e Christelijke LTS van architect Ingwersen, staat sinds 1967 aan de Jan Evertsenstraat. De ingang van de school is echter duidelijk vormgegeven als beëindiging van de Dr. Jan van Breemenstraat, die daarom van het plan van 1955 afwijkt en niet meer parallel aan de Jan Evertsenstraat richting Nieuw-West loopt. Bovendien verbindt de Dr. Jan van Breemenstraat het plangebied met de aangrenzende buurt ten noorden ervan via een viaduct voor langzaam verkeer onder de Jan van Galenstraat.

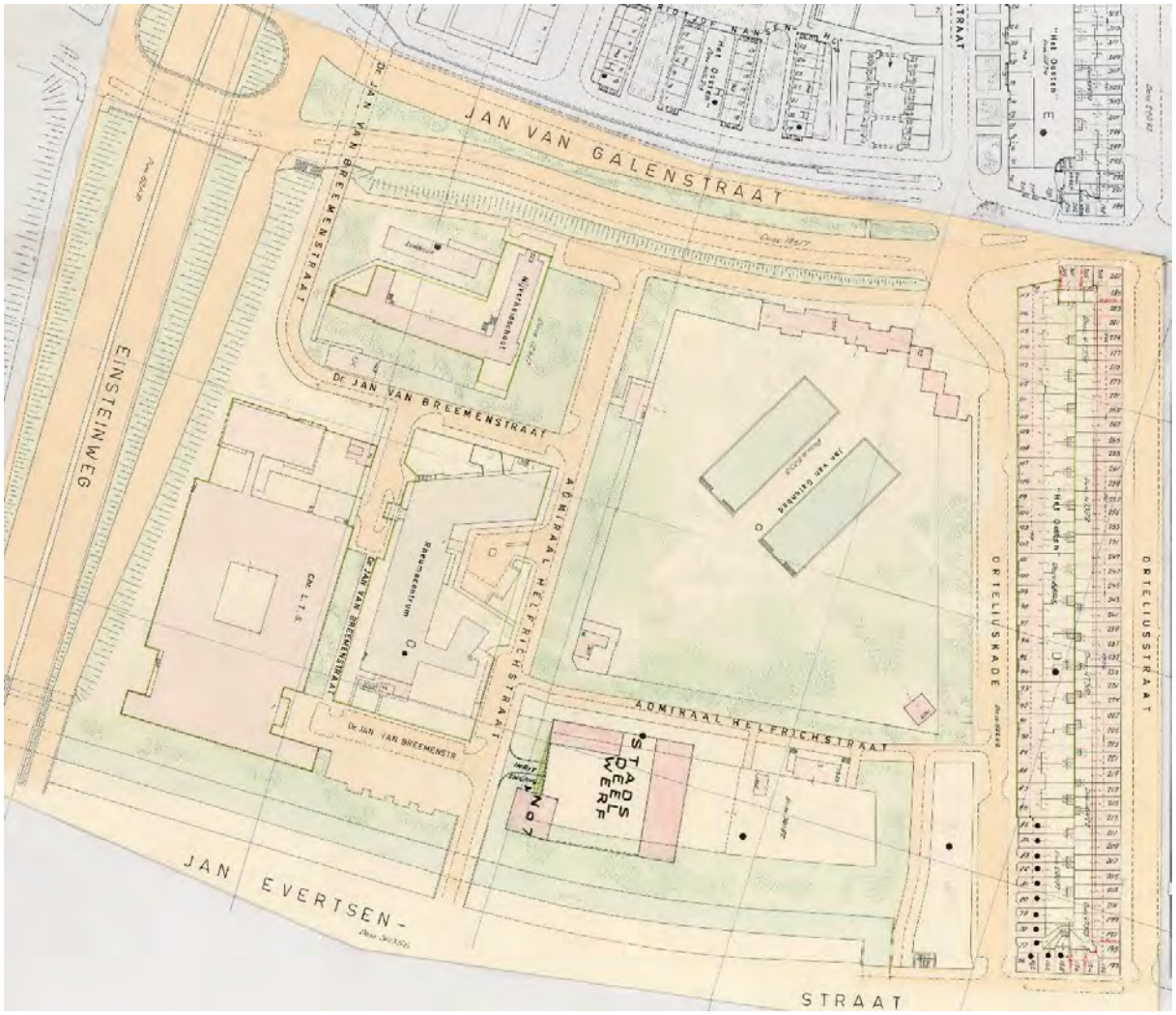

Afbeelding: Verkeersstructuur westelijk deel van het Mercatorpark-gebied, 1966. Bron: Centraal Tekeningen Archief, SAA.

Afbeelding: Luchtfoto van het plangebied in 1974, met een rode stippenlijn indicatief weergegeven. Hier is de stedenbouwkundige structuur van het gebied te zien. Bron: SAA, B00000036800.

In de tweede helft van de jaren '70 werd het zwembad vernieuwd en het oorspronkelijke T-vormige gebouw werd door een structuralistisch gebouw vervangen. Dit gebouw bestond uit een samenstelling van kleine, aan de menselijke maat gerelateerde eenheden van een enkele bouwlaag met kap. Door de meer orthogonale positionering van het gebouw op het voorplein kwam er meer ruimte beschikbaar voor zonnebaden. De T-vorm was immers niet meer nodig: mannen en vrouwen konden vanaf nu in hetzelfde bad zwemmen.

Afbeelding: kadastrale kaart van het plangebied, Amsterdam 1974. Hier is het nieuwe zwembad al ingetekend. Bron: Centraal Tekeningen Archief, SAA.

Afbeelding: Het reinigen van het Jan van Galenbad aan de Jan van Galenstraat 315, 14 april 1980. Op de achtergrond is de nieuwe zwembadbebouwing te zien. Bron: SAA, HVVA00084000263.

Afbeelding: Jan van Galenbad aan de Jan van Galenstraat 315, jaren '80. Bron: http://www.historischarchiefdebaarsjes.nl/straten/jvgbad.html.

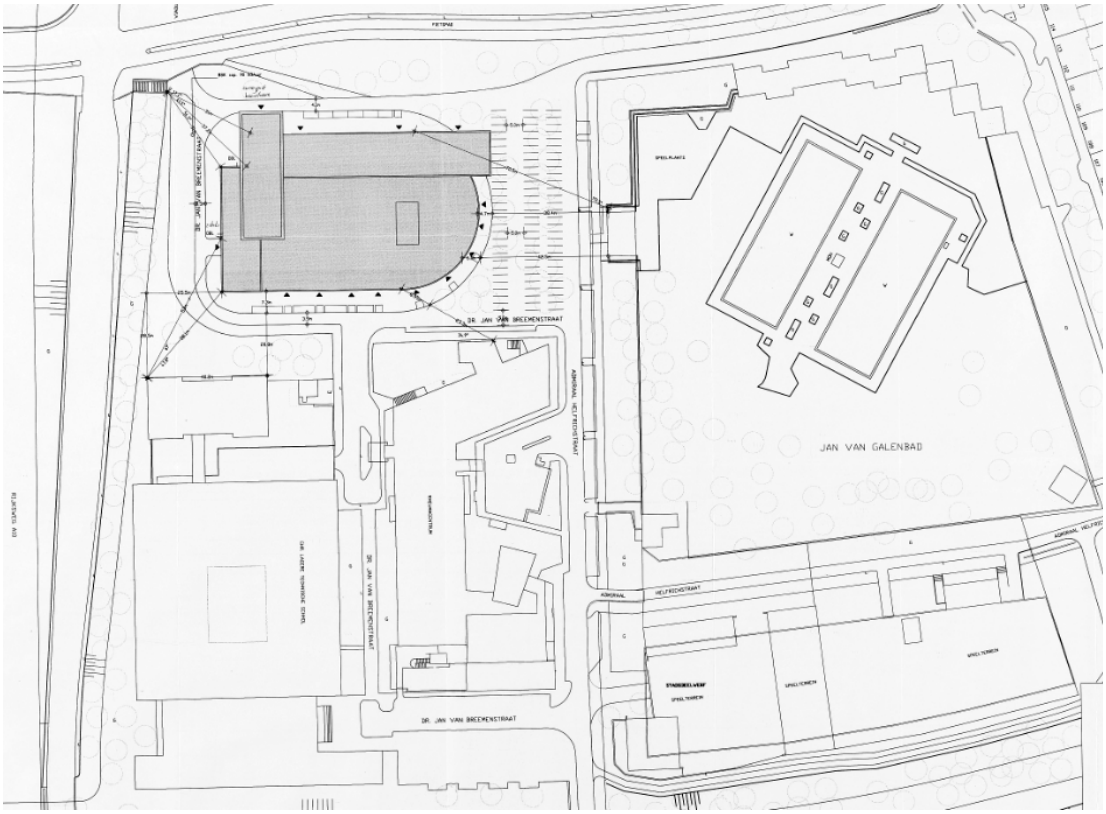

Afbeelding: Jan van Galenbad aan de Jan van Galenstraat 315, jaren '80. Bron: http://www.historischarchiefdebaarsjes.nl/straten/jvgbad.html.

Sloop/nieuwbouw

In het eerste decennium van de 21ste eeuw werd de nijverheidsschool gesloopt om plaats te maken voor de Screeningsbalie Bijzondere doelgroepen van de gemeente Amsterdam, door Van den Oever, Zaaijer, Roodbeen & partners ontworpen. Dit kantoorgebouw bevat een hoge toren aan de westkant, met circa dertien bouwlagen, dat de vroegere intentie om ook in dit deel hoogbouw neer te zetten, herstelt: de nieuwe toren staat precies in lijn met de woontorens die in het Rembrandtpark gebouwd werden op basis van het AUP. Bovendien werd het nieuwe kantoorgebouw zo op de kavel gepositioneerd dat de forse groep bomen naast de Admiraal Helfrichstraat grotendeels behouden kon blijven.
In 2002 sloot ook het Jan van Galenbad zijn deuren om vier jaar later, in 2006, weer open te gaan in een geheel andere vorm en met een andere naam: het Sportplaza Mercator van architect Ton Venhoeven. Het spectaculair nieuwe zwembadcomplex was een van de eerste gebouwen van Amsterdam met een

groenbekleding, wat de letterlijke vertaling is van de wens van de buurtbewoners om het groene karakter van het park aan de Jan van Galenstraat te behouden. Ongeveer 50 verschillende plantensoorten werden in de gevel in overeenstemming met de zonoriëntatie verspreid. De Franse botanicus Patrick Blanc bedacht dit type duurzame en ecologische gevel, dat onder meer werd gebruikt als bekleding voor het Musée du Quai Branly in Parijs (ontwerp Jean Nouvel, 2006). Tuin- en landschapsarchitecten Copijn uit Utrecht ontwikkelden het idee voor de Nederlandse markt onder de naam "Wonderwall". De ontwerpprincipes voor het zwembad zijn verder ontleend aan die van de Engelse landschapsstijl, waar de verschillende ruimtes samen komen met behulp van diagonale zichtlijnen, meanderende routes en zorgvuldig gepositioneerde paviljoens. Dit heeft geleid tot een organisch ogend, sculpturaal complex dat naast binnen- en buitenbaden ook een speciaal reumabad, sauna's en een fitnesscentrum omvat. Verder is er, in een aanbouw met entree aan de Admiraal Helfrichstraat, een filiaal van de Kentucky Fried Chicken gevestigd. De stedenbouwkundige structuur van het gebied blijft steeds ongewijzigd.

Afbeelding: plangebied met het nieuwe kantoor van de gemeente Amsterdam (grijs). Bron: Centraal Tekeningen Archief, SAA.

Afbeelding: het Sportplaza Mercator van architect Ton Venhoeven. Bron: https://test.venhoevencs.nl/wp-content/uploads/2012/02/AWM_SPM_VenhoevenCS.pdf, Fotografie: Luuk Kramer.

Openbare ruimte en groen

In de naoorlogse verkavelingsplannen voor de verschillende woonbuurten in de Westelijke Tuinsteden werden bebouwing en open ruimte integraal ontworpen. Vanwege de nieuwe structurerende rol van groen, die de verschillende buurten en schaalniveaus met elkaar moest gaan verbinden, werden in de jaren '50 groensupervisoren aangesteld bij de uitwerking van de herzieningsplannen.
Landschapsarchitect Mien Ruys werd benoemd tot groensupervisor van Slotervaart en Overtoomse Veld en Westlandgracht (en dus vermoedelijk ook van het Mercatorparkgebied), naast de stedenbouwkundige supervisor, architect H.T. Zwiers.
In de Westelijke Tuinsteden liggen de bredere groenstroken langs de infrastructuur. Ook de bouwvelden ten noorden van de Jan Evertsenstraat zijn al in het stedenbouwkundig plan uit 1955 omrand met een groene wand van bomen. Deze is rond het Mercatorpark-gebied nog voor een groot deel aanwezig: hier liggen beboomde groenstroken langs de A10, de Jan van Galenstraat, de Orteliuskade en de Jan Evertsenstraat. De bomenlanen langs de Orteliuskade verbinden het gebied visueel met het Rembrandtpark terwijl de bomen langs de A10 de geluidshinder helpen beperken en de bomenrij langs de Jan van Galenstraat het peilverschil verzacht. De Jan van Evertsenstraat heeft een asymmetrisch profiel gekregen met een dubbele rijweg met middenberm waarin een trambaan ligt die het stadscentrum met de nieuwe wijken verbindt. Parallel daaraan, aan de noordelijke kant, zijn de rijbanen van de bebouwing gescheiden door middel van een breed plantsoen met sloot en veel bomen. Langs de straat zelf staan de voor Amsterdam typische Iepen, langs het water staan Canadese populieren.
De andere straten in het plangebied zijn ook beplant en het omvangrijke grasveld op het zwembadterrein wordt omzoomd door bomensingels. Er zijn ook elders in het plangebied (voor het

stadsdeelkantoor en het zwembad) een paar voorpleintjes met bomen ingericht. De meeste bomen in het plangebied zijn Hollandse linden. Van het oorspronkelijke polderlandschap is niets overgebleven.

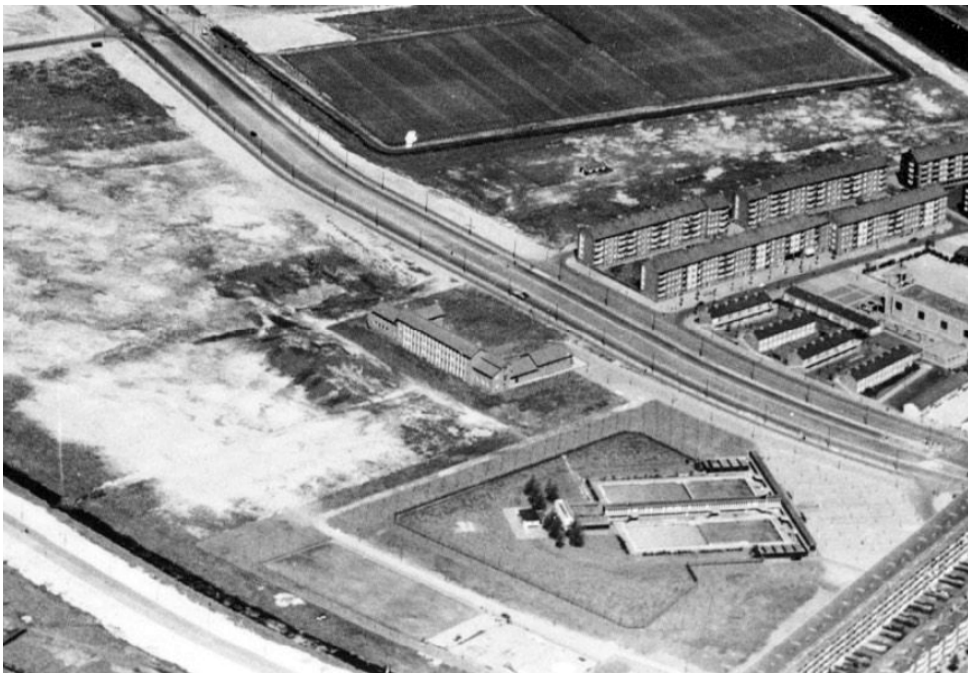
Afbeelding: Uitsnede Cito-plattegrond 1939-1940 ter plaatse van het plangebied. Hier is het Zwembad te zien in het midden van de oude polderverkaveling.

Afbeelding: Luchtfoto van het plangebied gezien in noordoostelijke richting, 20 april 1954. Bron: SAA, A04139000725. Rechthebbende: Aviodrome Luchtfotografie.

Afbeelding: Luchtfoto van het plangebied gezien in noordoostelijke richting, 21 september 1955. Bron: SAA, A04139000485. Rechthebbende: Aviodrome Luchtfotografie.

Afbeelding: Luchtfoto van het plangebied gezien in noordoostelijke richting, 21 september 25 mei 1957. Bron: SAA, A04139000723. Rechthebbende: Aviodrome Luchtfotografie.

Afbeelding: Luchtfoto van het traject van de toekomstige verlenging van de Einsteinweg. Op de voorgrond de Jan Evertsenstraat, daarachter de Jan van Galenstraat. GVB garage, Het Boekhuis, uitgeverij Elsevier, St. Lucasziekenhuis, Tweede Christelijke Technische School Patrimonium, Jan van Breemen Instituut, Jan van Galenbad en links daarvan Prinses Irene Vak- en Huishoudschool, 9 mei 1969. Bron: SAA 010009015586.

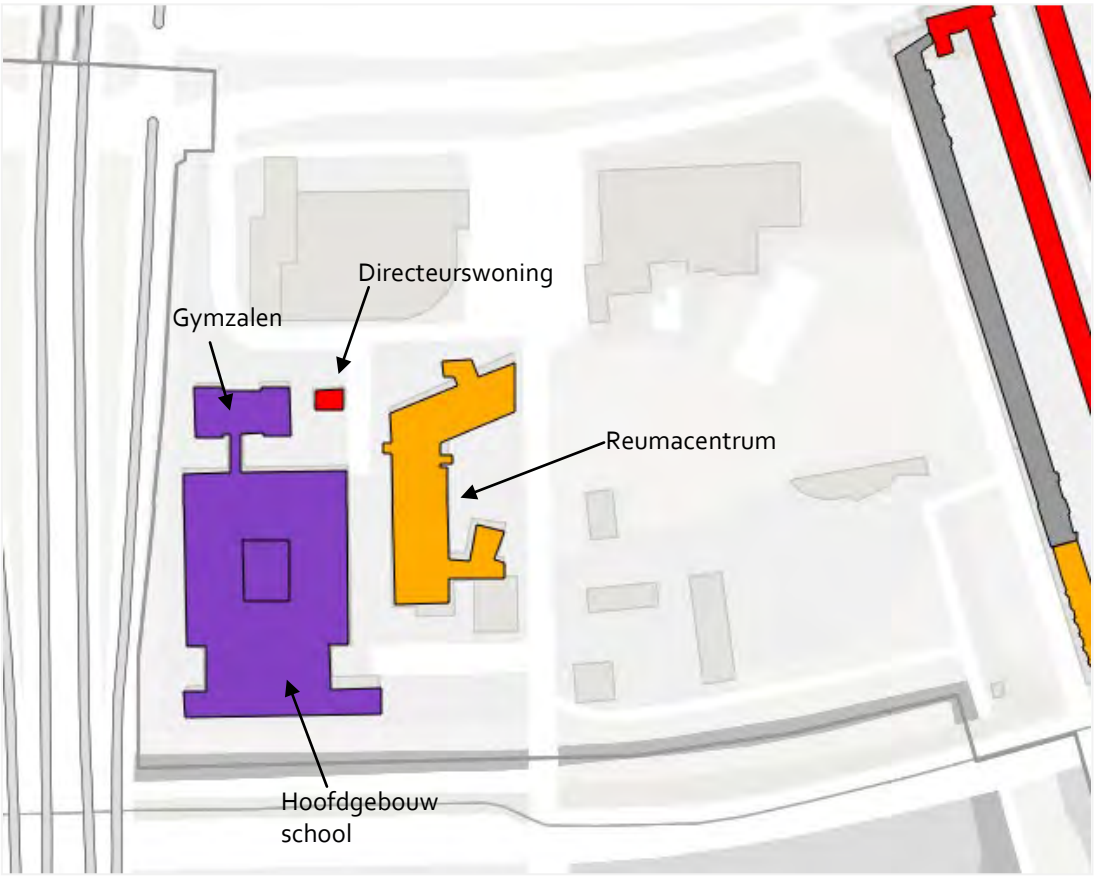
Afbeelding: Luchtfoto van het plangebied in 1974 (uitsnede). Hier zijn de bredere groenstroken te zien alsook het beboomde plein aan de voorkant van het zwembad en de groep bomen langs de inmiddels gesloopt nijverheidsschool. Ook langs de Dr. Jan van Breemenstraat zijn bomen beplant terwijl op de Admiraal Helfrichstraat en de Orteliuskade pas later bomen beplant zullen worden. Bron: SAA, B00000036800.

4 Betekenisvolle bebouwing

In 2016 zijn de Waarderingskaarten AUP-gebieden vastgesteld in het kader van de herziening van de welstandnota. Op deze kaarten is de bebouwing gewaardeerd met een ordewaardering, van basisorde oplopende via orde 3 en orde 2 naar orde 1. De hoogte van de ordewaardering wordt bepaald door het aantal punten van maximaal 5 dat aan de tussenwaarderingen Typologie (A), Architectonische vormgeving (B), Verkaveling (C) en relatie met tuinstad als geheel (D) werd toegekend. De waardering in ordes is op de ordekaart of totaalwaarderingskaart aangegeven met kleurcodes. Daarbij zijn dezelfde kleurcodes gebruikt die ook bij de eerdere waarderingskaarten voor de 19de-eeuwse Ring en de Gordel '20-'40 zijn toegepast: paars voor orde 1, rood voor orde 2, oranje voor orde 3 en geel voor basisorde. Bebouwing die niet tot het AUP behoort, is grijs ingekleurd; bebouwing waarvoor bij de afronding van de kaarten al vernieuwingsplannen waren vastgesteld is in wit aangegeven. De verschillende ordes worden in de AUP-gebieden als volgt gedefinieerd:

Orde 1: Monumenten of monumentwaardige bebouwing: Een architectuureenheid die op basis van typologie, een voor die periode bijzondere en/of karakteristieke architectonische vormgeving, de positie in een verkavelingseenheid en/of zijn bijdrage aan een verkaveling en veld de status heeft van rijks- of gemeentelijk monument of daarvoor in aanmerking komt.
Orde 2: Hoge waarde: Een architectuureenheid met een voor de periode karakteristieke architectonische vormgeving en/of typologie, die bovendien een belangrijke bijdrage levert aan de compositie van de verkavelingseenheid en het veld.
Orde 3: Middelhoge waarde: Een architectuureenheid met een voor de periode kenmerkende vormgeving en/of kenmerkende typologie en/of belangrijke bijdrage aan de compositie van de verkaveling en het veld.
Basisorde: Lage waarde: Een voor de periode kenmerkende architectuureenheid zonder architectonische of stedenbouwkundige meerwaarde, ofwel ontstaan door geringe ontwerpkwaliteit ofwel door latere, ingrijpende wijzigingen waardoor deze de architectonische meerwaarde en/of bijdrage aan de compositie van de verkaveling heeft verloren.

De systematiek van de waarderingskaarten maakt duidelijk dat orde 1 en orde 2 het hoogste beschermingsregime verdienen. Uitbreiding, ingrijpende vernieuwing, sloopnieuwbouw of aantasting van de omliggende groenstructuur is hier onwenselijk.

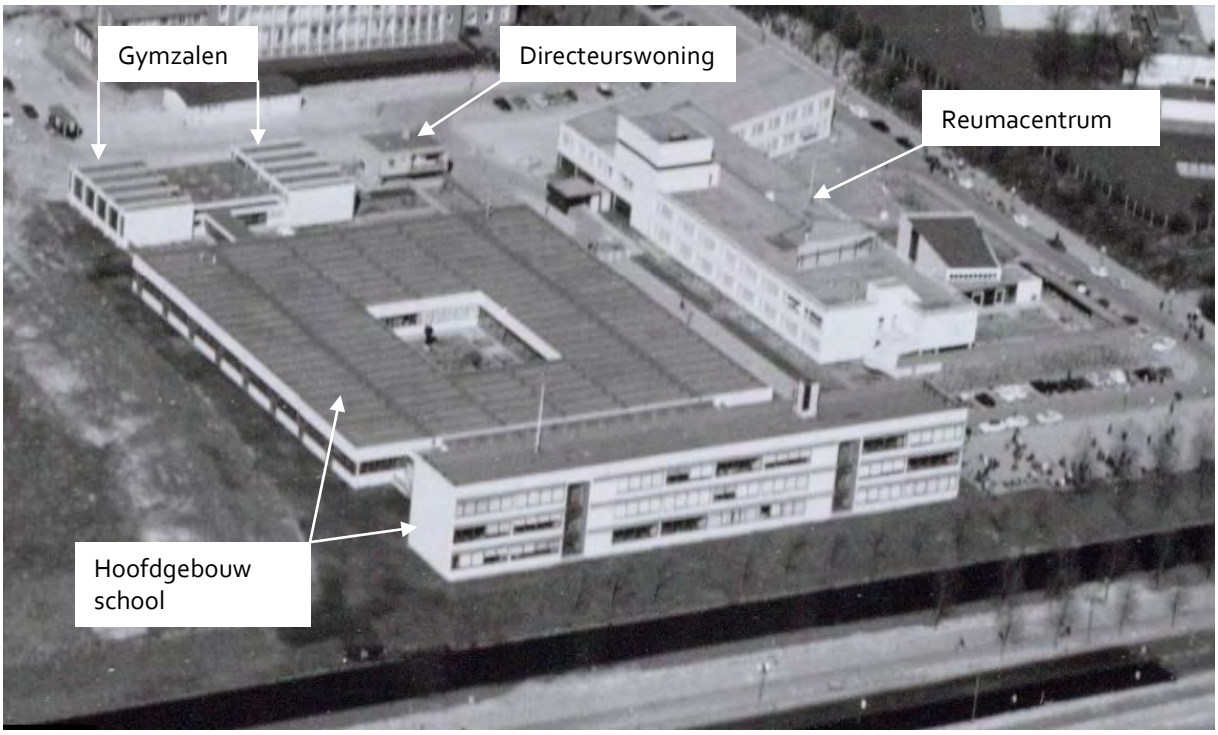
Afbeelding: Uitsnede van de *Waarderingskaart architectonische en stedenbouwkundige kwaliteit AUP* ter plaatse van het plangebied.

In het plangebied bevindt zich één gebouw met een orde 1, een gebouw met een orde 2 en een gebouw met een orde 3. Over de cultuurhistorische waarden van het kantoorgebouw van de Gemeente Amsterdam aan de Jan van Galenstraat 329 en het Jan van Galenbad doen de waarderingskaarten geen uitspraak, omdat deze van na 1970 dateren. Een onderzoek naar de cultuurhistorische waarden van deze gebouwen kan worden overwogen.

<u>2e Christelijke LTS Patrimonium</u>

Het gebouw met een orde 1 gewaardeerd, de 2e Christelijke LTS Patrimonium van architect Ingwersen, heeft de status van gemeentelijk monument nog niet gekregen. Het gaat hierbij om een voormalige school met het adres Jan Breemenstraat 3. De school kwam in 1964-1967 tot stand en vormt met de twee gymlokalen (die ook met een orde 1 gewaardeerd zijn) en de directeurswoning (met een orde 2 gewaardeerd) een cultuurhistorisch waardevol ensemble.
Typologie, volumeopbouw, constructie en architectonische uitwerking vormen de kernwaarden die tot de hoge waardering hebben geleid. Daarnaast is de school belangrijk in het oeuvre van architect Ingwersen, waarin moderne, functionele schoolgebouwen, vooral voor het ambachts- en nijverheidsonderwijs, een prominente plaats innemen. Bij al deze werken is sprake van een duidelijke signatuur in ontwerpmethodiek, materialisering en detaillering: kloeke en in het zicht gelaten betonconstructies waarmee een geraffineerd spel mogelijk wordt van op, tussen en achter kolommen geplaatste of in portaalspanten gehangen 'zwevende' bouwvolumes; grote, bij voorkeur als bandvensters

doorlopende raampartijen met een eigen grafische indeling; en altijd schokbetonplaten voor de gesloten geveldelen.

Afbeelding: Uitsnede van luchtfoto in noordelijke richting, met in het midden de 2e Chr. Technische School Patrimonium en rechts daarvan het rheumacentrum. Bron: SAA, 010009015574.

<u>Reumacentrum</u>

Het reumacentrum met de naam Jan Van Breemen Instituut is met een orde 3 gewaardeerd. Dit gebouw maakt deel uit van een cluster van voorzieningen dat in de jaren '60-'70 in het plangebied is gerealiseerd. Hoewel het gebouw een voor de periode kenmerkende architectuur heeft en aan de compositie van de verkaveling en het veld bijdraagt, is al in de loop van de jaren zwaar verbouwd wat tot een vermindering van waarde heeft geleid.

Bronnen

- M. Steenhuis (red.), *De Nieuwe Grachten Gordel: De realisatie van het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam*, Bussum 2017
- MenA, *Atlas AUP Gebieden Amsterdam*, Amsterdam 2013
- MenA, *Memo Cultuurhistorische waarden Jan Evertsenstraat*, Amsterdam 2017
- MenA, *Kernwaardenbeschrijving van de Voormalige LTS Patrimonium (nu: De School), Dr. Jan van Breemenstraat 3*, Amsterdam 2018
- MenA, *Archeologisch bureauonderzoek Plangebied Mercatorpark Stadsdeel West*, Amsterdam 2012
- Y. Feddes (red.), *De Groene Kracht: De transformatie van de Westelijke Tuinsteden*, Amsterdam 2011
- Beeldbank Stadsarchief Amsterdam (SAA)
- Centraal Tekeningen Archief SAA
- Kaart Bomen in beheer van Gemeente Amsterdam, https://maps.amsterdam.nl/bomen/?LANG=nl <april 2020>
- Architectenweb magazine, *Sportplaza Mercator te Amsterdam door Verhoeven CS architecten*, https://test.venhoevencs.nl/wp-content/uploads/2012/02/AWM_SPM_VenhoevenCS.pdf <april 2020>

Colofon

Datum:	7 juli 2020
Status:	definitief
Tekst en onderzoek:	Sandra Guarda
Redactie:	Tessa Henkes, Jouke van der Werf

© Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam, 2020
Postbus 10718, 1001 ES Amsterdam, 020-2514900

De kennis uit deze uitgave mag door derden gebruikt worden voor niet-commerciële doeleinden mits van bronvermelding sprake is. Bij vermenigvuldiging op enigerlei wijze voor commerciële doeleinden voorafgaande schriftelijke toestemming van M en A nodig. M en A aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek. M en A doet zelf altijd haar uiterste best rechthebbende te vermelden en waar nodig om toestemming voor gebruik te vragen. Mocht u van mening zijn dat uw copyright geschaad is dan verzoeken we contact met ons op te nemen.